

Тема лекції 9. Особисті немайнові права фізичних осіб

План

1. Поняття і види особистих немайнових прав. Межі їх здійснення.
2. Здійснення і забезпечення здійснення особистих немайнових прав.
3. Поновлення порушеного особистого немайнового права.

Шановні студенти, Вам необхідно опрацювати наступні види завдань для визначення рівня знань, умінь та навичок (зазначені вкінці лекційного матеріалу)

1. Переглянути інформацію за посиланням
<https://www.youtube.com/watch?v=mkTeXOYDKJQ>
<https://www.youtube.com/watch?v=7a1ZNSeprSU>

2. Методичні рекомендації до самостійної роботи

1. Зміст особистих немайнових прав, що забезпечують природне існування фізичної особи.
2. Зміст особистих немайнових прав, що забезпечують соціальне буття фізичної особи.

3. Пройти тест за посиланням яке буде надане під час відеоконференції

Бажаю успіхів

1. Поняття і види особистих немайнових прав.

Приступаючи до безпосереднього аналізу правової природи особистих немайнових прав, слід встановити зміст поняття «особисте немайнове право». Особисте немайнове право – це абсолютне суб'єктивне право, що належить кожній фізичній особі, є невіддільним від неї, не має економічного змісту, має властивість індивідуалізації особи, яке виникає у неї від народження (чи за законом) та належить їй довічно. Варто зазначити, що важливим кроком для розвитку цього інституту в Україні стало прийняття Конституції України, адже вона проголосила людину, її життя та здоров'я, недоторканість і безпеку, честь і гідність найвищою соціальною цінністю. І хоча положення Конституції є нормами прямої дії, вони потребують детальнішої регламентації та розробки.

Поняття особистого немайнового права в Цивільному кодексі України визначається через перелік ознак, визначених у статті 269 ЦК України, а саме:

- особисті немайнові права належать кожній фізичній особі від народження або за законом;
- особисті немайнові права фізичної особи не мають економічного змісту;
- особисті немайнові права тісно пов'язані з фізичною особою;
- фізична особа не може відмовитися від особистих немайнових прав, а також не може бути позбавлена цих прав;
- особистими немайновими правами фізична особа володіє довічно.

Зміст особистого немайнового права передбачений ст. 271 ЦК України.

Під змістом особистого немайнового права розуміють можливість вільно визначати свою поведінку в індивідуальній життєдіяльності на власний розсуд, виключаючи будь-яке втручання з боку інших осіб, крім випадків, прямо передбачених законом.

Вирішення проблеми **класифікації особистих немайнових прав** цивільно-правовими засобами закладено у ЦК, де на законодавчому рівні вони поділені на дві великі групи:

- **права, що забезпечують природне існування фізичної особи:** Право на життя (ст. 281 ЦКУ);
- Право на усунення небезпеки, яка загрожує життю та здоров'ю (ст. 282 ЦКУ);
- Право на охорону здоров'я (ст. 283 ЦКУ);
- Право на медичну допомогу (ст. 284 ЦКУ);
- Право на інформацію про стан свого здоров'я (ст. 285 ЦКУ);
- Право на таємницю про стан здоров'я (ст. 286 ЦКУ);
- Права фізичної особи, яка перебуває на стаціонарному лікуванні у закладі охорони здоров'я (ст. 287 ЦКУ);
- Право на свободу (ст. 288 ЦКУ);
- Право на особисту недоторканність (ст. 289 ЦКУ);
- Право на донорство (ст. 290 ЦКУ);
- Право на сім'ю (ст. 291 ЦКУ);

- Право на опіку або піклування (ст. 292 ЦКУ);
- Право на безпечне для життя і здоров'я довкілля (ст. 293 ЦКУ);
- **та права, які забезпечують соціальне буття фізичної особи:** Право на ім'я (ст. 294 ЦКУ);
- Право на зміну імені (ст. 295 ЦКУ);
- Право на використання імені (ст. 296 ЦКУ);
- Право на повагу до гідності та честі (ст. 297 ЦКУ);
- Повага до людини, яка померла (ст. 298 ЦКУ);
- Право на недоторканність ділової репутації (ст. 299 ЦКУ);
- Право на індивідуальність (ст. 300 ЦКУ);
- Право на особисте життя та його таємницю (ст. 301 ЦКУ);
- Право на інформацію (ст. 302 ЦКУ);
- Право на особисті папери (ст. 303 ЦКУ);
- Розпоряджання особистими паперами (ст. 304 ЦКУ);
- Право на ознайомлення з особистими паперами, які передані до фонду бібліотек або архівів (ст. 305 ЦКУ);
- Право на таємницю кореспонденції (ст. 306 ЦКУ);
- Захист інтересів фізичної особи при проведенні фото-, кіно-, теле- та відеозйомок (ст. 307 ЦКУ);
- Охорона інтересів фізичної особи, яка зображена на фотографіях та в інших художніх творах (ст. 308 ЦКУ);
- Право на свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості (ст. 309 ЦКУ);
- Право на місце проживання (ст. 310 ЦКУ);
- Право на недоторканність житла (ст. 311 ЦКУ);
- Право на вибір роду занять (ст. 312 ЦКУ);
- Право на свободу пересування (ст. 313 ЦКУ);
- Право на свободу об'єднання (ст. 314 ЦКУ);
- Право на мирні зібрання (ст. 315 ЦКУ).

Перелік особистих немайнових прав, які встановлені Конституцією України, ЦК України та іншим законом, не є вичерпним.

Можна також взяти за основу поділу порядок виникнення особистих немайнових прав: на такі, що належать фізичним особам від народження, і такі, що їм належать за законом. ([ч. 1 ст. 270 ЦК України](#)).

Так, різні види особистих немайнових прав можна зібрати у три правові інститути:

- права на немайнові блага, втілені у самій особистості;
- право на особисту недоторканність, свободу; право на життя та охорону здоров'я;
- право на недоторканність особистого життя.

Класифікація

I. За способом виникнення особисті немайнові права можна поділити на такі види:

природжені - права, що належать людині внаслідок факту її народження. Творці вчення про права людини (Гроцій, Томазій, Вольф та інші) визначали, що вже у момент своєї появи вона набуває природне право на захист елементарних благ - життя, здоров'я, тілесної недоторканності, свободи; вони складають її природжені права, *jura connata*, права, що випливають із самої суті людини як особистості;

придбані - це права, що визначають соціальне буття людини, тобто ті, які людина набуває у процесі своєї діяльності, коли бере участь у суспільному житті. Ці права, у свою чергу, поділяються на: права, якими людина наділяється у силу закону (наприклад, право на ім'я); й ті, що людина сама набуває у процесі діяльності (зокрема, право на охорону таємниці нотаріальних дій, відомостей, які становлять об'єкт адвокатської, банківської, медичної таємниці). Підставами виникнення названих прав можуть бути: дії самої людини, спрямовані на виникнення певного особистого права (так, право на адвокатську таємницю виникає у людини тільки після її звернення за консультацією до адвоката); інші юридичні факти. Написання твору літератури, мистецтва наділяє його творця комплексом особистих прав (зокрема, правом вважатися автором зазначеного твору; заборони згадування свого імені, якщо авторство є анонімним; обирати псевдонім; протидіяти перекрученням і змінам твору; оприлюднювати твір).

Особливість даної групи прав полягає у тому, що момент виникнення і момент реалізації їх збігаються. Так, звертаючись за консультацією у нотаріальну контору і повідомляючи необхідну для надання послуг інформацію, людина одночасно набуває і реалізує право на додержання таємниці нотаріальних дій.

II. За ступенем пов'язаності їх з майновими правами на:

особисті немайнові права, не пов'язані з майновими правами, тобто особисті права «у чистому вигляді» — право на ім'я, зовнішній вигляд, честь, гідність тощо;

та особисті немайнові права, пов'язані з майновими правами - права, що виникають у зв'язку з написанням літературних, наукових творів, творів мистецтва, право на таємницю нотаріальних, банківських відомостей, адвокатську, медичну таємницю тощо. Так, за надання нотаріальних послуг нотаріальні контори одержують певну грошову винагороду від фізичної особи, що звернулася до них. При цьому особисті немайнові права не протистоять майновим правам. Вони не впливають одні з других, а складають єдиний комплекс прав. Наприклад, створивши твір мистецтва, автор набуває особистих немайнових прав: право авторства, право на авторське ім'я, право на недоторканність твору тощо. До того ж автор, який уклав договір на створення такого твору, має право на одержання гонорару. Зв'язок особистих і майнових прав яскраво проявляється при захисті зазначених прав у разі їх порушення. Виконавши замовлення на написання картини, художник набуде для себе комплекс прав, а саме: має право вимагати передачі йому обумовленої договором винагороди, право доступу до цієї картини тощо.

III. За їх змістом:

особисті права як комплексні права, які є сукупністю певних повноважень (правомочностей) - наприклад, право на охорону особистого життя;

та особисті права як окремі повноваження. Повноваженнями, наприклад, є право на охорону недоторканності особистого життя і право на таємницю особистого життя. Вони становлять комплексне особисте немайнове право - право на охорону особистого життя.

IV. Залежно від структури зв'язку учасників у особистому немайновому відношенні поділяються на:

абсолютні права, що належать учасникам правовідносин, у яких особі, котра володіє особистим немайновим правом, протистоїть невизначене коло осіб, що зобов'язані утримуватися від порушення її права. Більшість особистих немайнових прав є абсолютними, однак при порушенні абсолютного права на порушника покладається цілком визначений обов'язок вчинити дії, спрямовані на відновлення порушеного права;

відносні права, що належать учасникам правовідносин, у яких уповноваженій особі протистоять чітко визначені особи (або особа); і вони повинні здійснювати або не здійснювати цілком визначені дії. Наприклад, усі види «таємниць» як особисті права є відносними правами, оскільки коло осіб, зобов'язаних не розголошувати довірену їм інформацію, відоме. Це - медичні працівники, службовці нотаріальних, адвокатських контор тощо.

V. За цільовою спрямованістю особисті немайнові права поділяються на:

особисті немайнові права, спрямовані на індивідуалізацію особистості: право на ім'я, право на індивідуальний вигляд, право на честь, гідність і ділову репутацію;

особисті немайнові права, що забезпечують фізичну недоторканність особи: право на охорону життя, здоров'я, здорове навколишнє середовище, свободу, вибір місця проживання;

особисті немайнові права, спрямовані на забезпечення недоторканності внутрішнього світу особистості, які забезпечують її автономне існування: право на додержання таємниці особистого і сімейного життя, невтручання у сферу особистого життя; право на дотримання таємниці відомостей, що становлять предмет адвокатської, нотаріальної, банківської, страхової, медичної таємниці, таємниці усиновлення; право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції; право на недоторканність житла.

2. Здійснення і забезпечення здійснення особистих немайнових прав.

Відповідно до норми ч. 1 ст. 272 ЦК України фізична особа здійснює особисті немайнові права самостійно. Особисті немайнові права тісно пов'язані з їх носієм, є невід'ємними та невідчужуваними від нього, тож логічно, що і здійснюються вони ним особисто.

Загальний порядок здійснення особистих немайнових прав передбачений статтею 272 ЦКУ, під час якого фізична особа, здійснюючи юридично значиму поведінку (дія, бездіяльність, рішення),

безпосередньо або через інших осіб перетворює об'єктивно існуюче право, у вигляді норми права, в право суб'єктивне, у вигляді створених для правових можливостей. Так, для здійснення права на психіатричну допомогу, фізична особа повинна дати свою усвідомлену згоду, якщо інше не передбачено чинним законодавством (ЗУ "Про психіатричну допомогу"), для здійснення права на особисті папери (ст. 303 ЦК України) фізична особа повинна, принаймні, створити ці особисті папери. Окремі ж з особистих немайнових прав фізична особа здійснює з моменту народження без вчинення певної визначеної поведінки. Так, наприклад, право на життя (ст. 281 ЦК України) фізична особа може здійснювати і без спеціальних юридичних активних діянь.

Специфіка здійснення особистих немайнових прав проявляється, насамперед, в їх правовій природі. Так, будучи тісно пов'язаними з особою носія, особисті немайнові права фізичних осіб повинні здійснюватися нею самостійно, тобто самій вчиняти юридично значимі дії, які спрямовані на здійснення відповідних особистих немайнових прав.

Проте фізична особа за окремих обставин може передавати право здійснення особистих немайнових прав іншим особам. Як правило, законодавець пов'язує цю можливість з недостатнім життєвим досвідом чи станом здоров'я, які не дозволяють фізичній особі самостійно здійснювати особисті немайнові права з метою задоволення власних інтересів.

Саме через це законодавець і визначає окремі випадки, коли здійснення особистих немайнових прав може передаватися іншим фізичним особам з метою захисту інтересу фізичної особи носія цього права. Так, законодавець передбачає, що: а) особисті немайнові права малолітніх осіб можуть здійснюватися їх батьками (усиновителями) та опікунами; б) особисті немайнові права неповнолітніх осіб можуть здійснюватися їх батьками (усиновителями) та піклувальниками; в) особисті немайнові права осіб, які визнані судом недієздатними, можуть здійснюватися їх опікунами; г) особисті немайнові права повнолітніх осіб, які за віком чи станом здоров'я не можуть їх здійснювати і не визнані при цьому недієздатними, можуть здійснюватися їх піклувальниками.

Однак, слід зауважити, що така передача можливості щодо здійснення особистих немайнових прав іншими особами не тотожна поняттю їх передачі іншим особам. Річ в тім, що передача особистих немайнових прав фізичних осіб неможлива, внаслідок того, що вони тісно пов'язані з особою-носієм. Окрім цього, здійснюючи особисте немайнове право шляхом вчинення юридично значимих діянь, зазначені особи створюють відповідні права та обов'язки не для себе, а для фізичних осіб - носіїв цих прав з метою задоволення їх інтересів.

Здійснення суб'єктивного права, в тому числі і особистого немайнового, повинно здійснюватися безперешкодно, в межах, що передбачені чинним законодавством. І тому завдання держави полягає у забезпеченні такої реалізації відповідними гарантіями. І саме через те суттєвою гарантією безперешкодного здійснення фізичною особою особистих немайнових прав безпосередньо чи через інших осіб є право вимагати від посадових і службових осіб вчинення відповідних дій, спрямованих на забезпечення здійснення нею (ними) особистих немайнових прав.

Більш детально забезпечення здійснення особистих немайнових прав фізичної особи закріплено в ст. 273 ЦК України.

Важливим аспектом при забезпеченні здійснення особистих немайнових прав фізичної особи є встановлення певної процедури чи правил, якими встановлюється такий порядок забезпечення. Так, наприклад, для забезпечення здійснення особою права на охорону здоров'я (ст. 283 ЦК України) недостатньо встановлення повноваження тих чи інших державних та інших органів. Для цього іншими законодавчими актами в цій сфері встановлюється процедура, якою забезпечується здійснення фізичною особою права на охорону здоров'я.

Кожне право має реальне значення лише тоді, коли воно закріплене нормативноправовим актом. За загальним правилом – правом на захист особистого немайнового права володіє особа, яка є носієм відповідного блага. Проте тут є ряд особливостей. Ці особливості стосуються таких учасників цивільних правовідносин як юридичні особи та публічно-правові утворення. Наприклад, українським законодавством особливий статус щодо захисту честі і гідності встановлений лише щодо Президента України. Так, ст. 105 Конституції України встановлює, що за посягання на честь і гідність Президента України винні особи притягаються до відповідальності на підставі закону [2].

Однак на даний час такого закону не прийнято. Це ще раз підкреслює недосконалість законодавства України з питань правового регулювання особистих немайнових прав суб'єктів цивільно-правових відносин. Ще однією проблемою, на яку слід звернути увагу, є порушення особистих немайнових прав та інтересів фізичних осіб у соціальних мережах (зокрема, порушення

особистого немайнового права на ім'я та права на зображення фізичної особи). Поява нових засобів зв'язку вимагає вдосконалення системи захисту прав та інтересів фізичних осіб, вироблення нових способів визначення порушників у цій сфері.

3. Захист особистих немайнових прав. Поновлення порушеного особистого немайнового права.

Право на захист особистих немайнових прав - це регламентоване правове регулювання на випадок оспорення, заперечення, невизнання, виникнення загрози порушення чи порушення особистого немайнового права.

Право на захист особистих немайнових прав фізичної особи, як суб'єктивне цивільне право, включає в свій зміст наступні повноваження: а) вимагати від усіх та кожного непорушення особистих немайнових прав; б) вимагати припинення всіх діянь, якими порушуються ці права; в) вимагати відновлення вказаних особистих немайнових прав у випадку їх порушення.

І тому особа - носій відповідного особистого немайнового права у випадку вчинення стосовно її права відповідної поведінки, що породжує в неї право на захист цього права, сама вправі обрати спосіб його захисту відповідно до специфіки відповідного права, способу його порушення та наслідків, що спричинило це порушення.

Залежно від змісту цивільного правопорушення застосовуються різні засоби цивільно-правового захисту і в свою чергу впливу на порушника. Основною метою цивільно-правового захисту є відновлення прав суб'єктів, чії права порушені. Водночас цивільне право допускає такі засоби захисту, призначенням яких є додатковий вплив на правопорушника з метою його покарання і стимулювання до позитивного ставлення до виконання своїх цивільних прав і обов'язків у майбутньому. Різниця в основних цілях різних засобів захисту призвела до їх поділу на міри захисту і міри відповідальності.

Право на захист є суб'єктивним правом особи, що складається із правомочностей уповноваженої особи: права на свої дії (застосовувати захист чи не застосовувати); права на чужі дії – (вимагати певної поведінки від зобов'язаної особи); звертатися до юрисдикційного органу або вдатися до самозахисту у випадку не виконання зобов'язаною особою свого обов'язку. Цей обов'язок може бути активним (як правило у відносних правовідносинах), проте в більшості випадків коли мова йдеться про абсолютні правовідносини є пасивним (не втручатися в особисте та сімейне життя особи, не розголошувати лікарську таємницю, не порушувати таємницю листування, телефонних розмов, тощо). Право на захист виникає у особи у разі порушення особистого немайнового права, його невизнання, оспорювання або реальної загрози порушення цього права.

Завдання захисту – поновлення порушеного права, усунення перешкод у його здійснення, відшкодування завданої матеріальної і моральної шкоди. В реалії поновлення особистого немайнового права є проблематичним. Важко уявити собі, поновлення права на таємницю листування після зламу електронної пошти особи, внаслідок чого розголошено зміст листів. До речі, цей вид правопорушень набуває особливого значення у сучасному світі, проблема захисту конфіденційної інформації, персональних даних є досить гострою через те, що неможливо встановити особу, яка його вчинила, принаймні не фахівцеві. Не можна поновити повністю і право на життя та здоров'я, враховуючи природні особливості самого блага «життя», «здоров'я».

Форми захисту особистих немайнових прав традиційно поділяють на юрисдикційні і неюрисдикційні.

Що стосується способів захисту, то законодавець надає фізичній особі можливість застосувати для захисту свого особистого немайнового права від протиправного посягання з боку інших осіб:

1) загальні способи захисту, перелік та способи застосування яких встановлені главою 3 ЦК України;

2) спеціальні способи захисту, які встановлюють конкретно для певної категорії прав, в цілому та для конкретного права зокрема.

Загальні способи захисту цивільних прав, більш детально проаналізовані при коментуванні глави 3 ЦК України. Однак і тут слід зауважити, що попри назву загальні способи захисту цивільних прав, що вказує на нібито їх універсальність щодо всіх категорій прав, не всіх їх можна застосувати щодо захисту особистих немайнових прав, а лише з врахуванням специфіки відповідного права, способу його порушення та наслідків, що спричинило це порушення. Так, наприклад, у випадку порушення права на таємницю кореспонденції (ст. 307 ЦК України) навряд чи можливим буде

застосування такого загального способу захисту, як відновлення становища, що існувало до порушення (п. 4 ч. 2 ст. 16 ЦК України).

Що ж стосується **спеціальних способів захисту**, то, на нашу думку, їх слід розділити на дві підгрупи:

1) ті, що можуть застосовуватися до всіх особистих немайнових прав. До них законодавець відносить: а) відновлення порушеного особистого немайнового права (ст. 276 ЦК України); б) спростування недостовірної інформації (ст. 277 ЦК України); в) заборона поширення інформації, якою порушуються особисті немайнові права (ст. 278 ЦК України).

2) ті, що можуть застосовуватися тільки до певного особистого немайнового права. До даної категорії способів захисту слід відносити, наприклад, можливість вимагати виправлення імені у випадку його порушення (ч. 3 ст. 294 ЦК України).

З огляду на це, особа має право застосувати, як один з передбачених способів захисту, так і сукупність декількох способів захисту, незалежно від того, чи відносяться вони до загальних, чи до спеціальних. Основне, щоб застосування цього способу (способів) захисту відповідало змісту особистого немайнового права, способу його порушення та наслідків, що їх спричинило це порушення, а також забезпечувало ефективність даного захисту.

3. Правила про строки позовної давності до вимог про захист особистих немайнових прав не застосовуються, окрім випадків, що прямо передбачені законом, наприклад, до вимог про спростування інформації, яка поширена в засобах масової інформації (п. 2 ч. 2 ст. 258 ЦК України).

Поновлення порушеного особистого немайнового права. Даний спеціальний спосіб захисту особистих немайнових прав, передбачений ст. 276 ЦК України, полягає в тому, що орган державної влади, орган влади Автономної Республіки Крим, орган місцевого самоврядування, фізична або юридична особа, рішеннями, діями або бездіяльністю яких порушено особисте немайнове право фізичної особи, зобов'язані вчинити необхідні дії для його негайного поновлення. У випадку, якщо дії, необхідні для негайного поновлення порушеного особистого немайнового права фізичної особи, не вчиняються, суд може постановити рішення щодо поновлення порушеного права, а також відшкодування моральної шкоди, завданої його порушенням.

Висновок

Особисте немайнове право фізичних осіб слід розуміти як суб'єктивне цивільне право, яке за своїм змістом тісно та нерозривно пов'язане із особою-носієм, не має економічної природи походження та економічного змісту, а також спрямоване на задоволення фізичних (біологічних), духовних, моральних, культурних, соціальних чи інших нематеріальних потреб (інтересу), об'єктом якого є особисте немайнове благо. Що ж стосується структури особистих немайнових прав, то вона має наступний поділ: інститут особистих немайнових прав, що забезпечують природне існування фізичної особи; інститут особистих немайнових прав, що забезпечують соціальне буття; інститут особистих немайнових прав інтелектуальної власності. В свою чергу дані інститути складаються з норм права, які закріплюють кожне цих прав зокрема.